УДК 373.2.016: 81 **Полєвікова О.Б.**

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО ХАРАКТЕРУ СЛІВ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Робота над формуванням понятійного характеру слів є важливим завданням мовленнєвого розвитку дошкільнят. У теорії дошкільної лінгводидактики питання методики словникової роботи представлені досить повно, однак, як засвідчують дослідження, чимало дітей зазначеної вікової категорії відчувають труднощі в доборі адекватних лексичних засобів у створенні зв'язного висловлювання, так як у процесі мовного виховання не завжди враховуються особливості семантичного розвитку кожної дитини. У методиці розвитку мовлення широко висвітлюються питання активізації словника дітей дошкільного віку. При цьому проблема усвідомлення дошкільниками семантики слова та адекватності її функціонування в мовленнєвій діяльності (що відображає якісний рівень розвитку словника) вимагає подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості словникової роботи з дітьми на етапі дошкільного дитинства досліджувалися у різних напрямах багатьма вченими. Зокрема, збагачення словника дітей раннього (Аркін Ю.А., Гербова В.В., Ляміна Г.М., Розенгарт – Пупко Г.Л. та ін.) і дошкільного віку (Бавикіна Г.Н., Богуш А.М., Непомняща І.М., Ляховська Ю.С. та ін.); особливості становлення і розвитку словника дітей упродовж дошкільного дитинства (Іваненко А.П., Коніна М.М., Коник В.І., Кудикіна Н.В., Луцан Н.І, Ляховська Ю.С., Савєльєва Н.П., Соловйова О.О., Тихєєва Є.І. та ін.)

Стрижневим моментом низки досліджень (Арушанова А.Г., Бірюк Л.Я., Гавриш Н.В., Ількова А.П., Кирста Н.Р., Колунова Л.І., Куршева Г.О., Максаков О.І., Лаврентьєва А.І., Савушкіна Є.В., Смага А.А., Сомкова О.Н., Сохін Ф.О., Струніна Є.М., Ушакова О.С., Юртайкіна Т.М. та ін.) стало обґрунтування особливостей засвоєння семантики слів, уточнення і розширення значень уже відомих у певному контексті тощо, використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів.

Проте, лише нещодавно активізувалися наукові пошуки щодо методів і прийомів навчання мови словом з метою реалізації завдань мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей (О.Антонова, А.Богуш, М.Вашуленко, Н.Гавриш, А.Дейкіна, Л.Логвінова, Н.Луцан, Л.Федоренко). На часі розробка нових лінгводидактичних підходів у межах словоцентризму.

Формулювання цілей статті. Мета статті: обґрунтувати особливості формування понятійного характеру слів у дітей старшого дошкільного віку на засадах словоцентричного підходу.

Реалізація поставленої мети вимагатиме, на нашу думку, розв'язання таких завдань:

1. визначити специфіку розвитку словника старших дошкільників;
2. виявити вимоги до введення нових слів у словник дитини;

3. розглянути варіанти ускладнення занять у контексті дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словникова робота в дошкільному закладі – це планомірне збагачення активного словника дітей незнайомими або важкими для них словами (А.М.Бородич), виховання чутливості до смислових і стилістичних відтінків слів, підвищення культури мовлення (Ю.С.Ляховська).

У сучасній методиці, відповідно до наукових розробок під головуванням дійсного члена НАПН України професора А.М.Богуш, зазначені завдання словникової роботи можна справедливо визначити як триєдину мету розвитку словника дитини, оскільки процеси збагачення, уточнення, активізації словникових одиниць відбуваються постійно [3, с.170].

Дитина старшого дошкільного віку істотно відрізняється від дитини чотирьох-п'яти років. Найголовнішим є те, що розвивається її особистість у цілому, зростає і розвивається свідомість. Дитина починає мислити на основі загальних уявлень, її увага стає більш цілеспрямованою, стійкою. Розширюється коло інтересів, удосконалюється діяльність. На цій основі відбувається подальше розширення і поглиблення кола уявлень і зростання словника. Діти п'яти-шести років володіють побутовим словником на рівні розмовного мовлення дорослих, уживають слова не тільки з узагальнюючим, але і з абстрактним значенням – *горе, радість, сміливість*. У них з'являється значний інтерес до слова, до його значення. Спостерігається і словотворчість – у тих випадках, коли в словнику дитини бракує потрібного слова. Проте частіше за таких умов дитина просто не називає предмет. До семи років більшість слів у словнику дитини становлять іменники – близько 42% і дієслова – 43%. Прикметники і прислівники відповідно близько 7% і 6%; службові слова – близько 2% [3, с.320].

У старшій групі дошкільного навчального закладу необхідно розширювати запас слів за рахунок назв предметів, якостей, дій; активізувати словник; учити вживати найбільш доречні за змістом слова на позначення ознак і якостей предметів; формувати вміння добирати слова з протилежним значенням, наприклад, *сильний – слабкий, швидкий – повільний, стояти – бігти*; з подібним значенням – *веселий – радісний, стрибати – скакати*; використовувати слова, що позначають матеріал – *дерево, метал, скло, пластмаса* тощо; вчити осмислювати подібні висловлювання в загадках, пояснювати сенс приказок.

У старшому віці тривають заняття зі збагачення словника дітей. Безпосереднє сприйняття навколишнього світу в процесі екскурсій; спостережень, обстеження предметів, розгляд картин та інші наочні методи продовжують посідати провідне місце в навчальному процесі.

Ускладнення полягає в розширенні кола об'єктів, із якими знайомлять дітей, у збільшенні кількості предметів і матеріалів, їхніх ознак.

Одне із основних правил уведення нових слів у словник дитини – ознайомлення зі словом у певному контексті (мінімальним контекстом є словосполучення або речення).

Як і раніше проводяться огляди приміщення, але вже всього дитячого садка: Які кімнати є в дитячому садку? Як називається кімната, у якій ми перебуваємо зараз? Скільки дверей виходить у коридор? Куди ведуть ці двері? і т. ін.

Значне місце посідають екскурсії за межі дитячого садка, у природу. Їх зміст ускладнюється, подається більше нових слів.

У процесі екскурсій діти набувають знання про рідне місто, про вулицю, де знаходиться дитячий садок, про пошту, школу, бібліотеку, знайомляться із працею дорослих і одночасно засвоюють і уточнюють різноманітний словник: назви професій, техніки, трудових процесів.

Розширюються і уточнюються уявлення дитини про сезонні зміни в природі, про деяких тварин і рослини, і у зв'язку з цим засвоюється природничий словник. Спостереження за предметами і живими об'єктами також ускладнюється.

Особлива увага приділяється збагаченню дитячого мовлення прикметниками і дієсловами, що виражають якості і дії спостережуваних об'єктів. Одночасно з поглибленням знань відбувається засвоєння слів, що більш точно характеризують різноманітні ознаки предметів і дій. Якщо в другій молодшій і середній групах, розглядаючи картинку, діти позначали дієсловом *біжить* рух зайця, коня, лисиці, то тепер при розгляданні цих же картинок вони вживають такі слова: *заєць – скаче, біжить, мчить; кінь – біжить, скаче; лисиця – біжить, крадеться, женеться.*

Мовлення дітей збагачується прикметниками, що позначають ознаки з більш тонкою відмінністю (відтінки кольору, стан предметів, відмінності за розміром, формою та ін.). Словник поповнюється прислівниками, що характеризують якості дій, наприклад, *курка квапливо клює зерна; хмари пливуть повільно; бадьоро звучить музика*. Засвоєння прислівників відбувається легше, ніж прикметників, оскільки вони, по-перше, не мають лексичної омонімії, а по-друге, у словосполученнях і реченнях примикають до дієслів, тоді як прикметники узгоджуються з іменниками [3, с.328].

У старшому дошкільному віці продовжують формувати словник, що характеризує якості та властивості предметів і матеріалів.

Ускладнення занять відбувається за рахунок виділення більшої кількості якостей і властивостей. Так, діти обстежують і порівнюють різні сорти паперу, тканини, речі зі скла і фаянсу, кольорового скла, металу і дерева, пластмаси, закріплюють і поглиблюють значення вже відомих слів, дізнаються нові слова.

У старшій групі рекомендується проводити самостійні заняття з порівняння предметів. Їх мета – формувати вміння найбільш точно підбирати слова для характеристики предметів. Методичні вимоги до занять такого типу: 1) предмети для порівняння підбирають таким чином, щоб була достатня кількість порівнюваних ознак (колір, форма, величина, частини, деталі, матеріал, призначення та ін.), 2) порівняння має бути плановим, послідовним – від порівняння предметів у цілому до вичленовування і порівняння частин і потім до узагальнення, 3) основними прийомами навчання повинні бути питання і вказівки, що допомагають дітям послідовно порівнювати, помічати ті

особливості, які вони самі не бачать, точно формулювати відповідь і добирати потрібне слово; 4) діти повинні проявляти максимум мовленнєвої активності.

Проводяться заняття з формування родових понять на основі узагальнення груп предметів різних видів. Для заняття добирають предмети (картинки) декількох близьких видів, що входять і не входять в дане поняття. Наприклад, для засвоєння узагальнюючого слова *транспорт* беруть картинки із зображенням не тільки транспортних засобів, а й комбайна, гармати, швейної машини та ін.

Спочатку діти розглядають і описують картинки, що зображують транспорт (1-а частина заняття), потім порівнюють їх і виділяють загальні ознаки, на основі яких робиться узагальнення (возити, перевозити) і вводиться узагальнююче слово (2-а частина), і, нарешті, проводяться вправи з відбору з різних картинок тих, що стосуються транспорту – підведення під поняття (3-а частина). Аналогічна робота ведеться з іншими родовими поняттями. Далі йде їх диференціація, наприклад, *одяг – літній, зимовий, демісезонний; порт – повітряний, водний, наземний, підземний.*

Висновки. Таким чином, на основі розглядання, обстеження, порівняння і узагальнення предметів у дітей поступово формується понятійний характер слів.

Заняття з іграшками в старшому дошкільному віці не мають пріоритетної ролі. Іграшка використовується для уточнення та активізації словникового запасу. Проводяться бесіди про іграшки, у процесі яких їх порівнюють за відмінністю та схожістю. За картинами проводяться бесіди. Діти складають описи, розповіді за картинами. Для розвитку словника корисний прийом придумування назви картини. Придумуючи назву, діти виділяють головне в змісті картини і висловлюють це в словах або словосполученнях. Підтримується інтерес до образного слова. Слідом за вихователем діти дають подібні характеристики предметів у процесі спостережень, розглядання картин, наприклад, *Ялинка у сніговій шубці; Димок стелиться над поїздом білою хмаркою; Вдалині простяглася блакитною стрічкою річка.* Використовуючи багатство рідної мови, привертаємо увагу дітей до слів із різними смисловими відтінками (*яблуня, яблунька, яблунева алея, яблуневий сад; темно-зелені ялинки, жовтувато-зелена трава, світло-зелене листя берези*).

Отже, словоцентричний напрям лінгводидактичного дослідження дозволить оновити підходи до мовної освіти й мовленнєвого розвитку дітей старшого дошкільного віку; дасть змогу надати лексичній роботі ситуативного характеру, коли слово засвоюватиметься як функціональна одиниця; забезпечить умови, за яких би вихованці відчували потребу вжити певне слово для вираження власних думок і почуттів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробці лінгводидактичної системи, що дала б змогу дошкільникам сприйняти слово у єдності його значень, у взаємозв'язках з іншими словами в словосполученні, реченні, мікротексті, розширити коло його лексико-граматичних та суто лексичних ознак.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти / А.Богуш, Н.Гавриш, Т.Котик. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – 304 с.
2. Богуш А.М. Формування професійно-комунікативної компетенції майбутнього вихователя дошкільного закладу / А.М.Богуш // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наук. пр. Уманського державного педагогічного ун-ту ім. Павла Тичини / ред. кол.: Побірченко Н.С. *(гол.ред.)* та ін. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2009. – Випуск 31. – С. 6-13.
3. Богуш А.М.Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / за ред. А.М.Богуш / А.М.Богуш, Н.В.Гавриш. – К.: Вища шк., 2007. – 542 с.
4. Богуш А.М. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи: навч.-метод. посіб. / А.М.Богуш, Н.І.Луцан. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. – 256 с.

АНОТАЦІЯ

Полєвікова О.Б. Формування понятійного характеру слів у дітей старшого дошкільного віку. Автор статті обґрунтовує особливості формування понятійного характеру слів у дітей старшого дошкільного віку на засадах словоцентричного підходу. Визначає специфіку розвитку словника старших дошкільників; вимоги до введення нових слів у словник дитини; варіанти ускладнення занять у контексті дослідження.

Ключові слова: *словоцентричний підхід; понятійний характер слів; діти старшого дошкільного віку.*

АННОТАЦИЯ

Полевикова О.Б. Формирование понятийного характера слов у детей старшего дошкольного возраста. Автор статьи обосновывает особенности формирования понятийного характера слов у детей старшего дошкольного возраста на основе словоцентрического подхода. Определяет специфику развития словаря старших дошкольников; требования к введению новых слов в словарь ребенка; варианты усложнения занятий в контексте исследования.

Ключевые слова*: словоцентрический подход; понятийный характер слов; дети старшего дошкольного возраста.*

SUMMARY

Polyevikova O.B. Formation of words conceptual features in senior preschool children. The article substantiates the peculiarities of formation words conceptual nature in senior preschool children on the basis of word-center approach. It defines the specific vocabulary development of senior preschoolers, the requirements for new words entering into a child's vocabulary; variants of classes complication in the context of study.

Key words: *word-center approach, words conceptual nature, senior preschool children.*